

RECENZJA KSIĄŻKI

JULIA KUBISA 
Uniwersytet Warszawski

Paul Stewart, Jean-Pierre Durand, Maria-Magdalena Richea (red.), *The Palgrave handbook of sociology of work in Europe*, Cham, Szwajcaria: Palgrave-Macmillan, 2018, ss. 440.

The Palgrave handbook of sociology of work in Europe to imponujące przedsięwzięcie zrealizowane przez zespół redakcyjny kierowany przez Paula Stewarta, Jean-Pierre'a Duranda oraz Marię-Magdalенę Richeę, do którego w ramach współpracy zaproszono uznanych socjologów i socjolożki pracy z jedenastu krajów europejskich.

Socjologia pracy wydaje się interesująca z kilku powodów. Ta prężnie rozwijająca się po II wojnie światowej subdyscyplina socjologii w czasach upowszechniania się doktryny neoliberalnej musiała ustąpić miejsca zorientowanym na potrzeby biznesu naukom o zarządzaniu zasobami ludzkimi. Towarzyszyła przemianom gospodarek, będąc blisko aktorów kształtujących stosunki pracy – związków zawodowych, pracodawców i instytucji państwowych.

Istotną zaletę książki, widoczną już na pierwszy rzut oka, stanowi dobór krajów. Europa prezentowana jest w sposób zrównoważony, bowiem publikacja ukazuje rozwój subdyscypliny w Wielkiej Brytanii, Francji, Włoszech, Hiszpanii, Niemczech, Szwecji, Finlandii, Polsce, na Węgrzech, w Rumunii i Bułgarii.

Dla wszystkich chronologicznie pierwszym punktem odniesienia jest rozwój socjologii pracy w czasach „złotego okresu fordyzmu”, kolejnym – w okresie schyłku fordyzmu, a więc w latach 70. XX wieku, ostatnim zaś w epoce doktryny

neoliberalnej – od lat 90. przez pierwszą dekadę XXI wieku. Proponowane ujęcie stanowi jedynie pewną ramę historyczną. W jej obrębie – ze względu na wielość dobranych w publikacji krajów i opisywanych kontekstów politycznych – możliwe jest znaczące zniuansowanie rozważań. Autorzy i autorki prezentują rozwój socjologii pracy na tle historycznym, uwzględniając trzy aspekty: okoliczności powstania i rozwoju, zasadnicze zmiany i współczesną rolę tej subdyscypliny. Książka zbudowana jest więc wokół dwóch osi – chronologicznej i tożsamościowej. Pytanie o okoliczności powstania, zmiany i rolę pozwala pokazać w pełni nie tylko różnorodność socjologii pracy w zależności od kraju, lecz także specyfikę samej subdyscypliny w różnych politycznych kontekstach. Książka składa się z obszernego wprowadzenia, jedenastu rozdziałów w formule „przypadków” oraz podsumowania.

W rozdziale poświęconym Wielkiej Brytanii Carol Stephenson, Paul Stewart i David Wray analizują rozwój subdyscypliny między rokiem 1945 a latami 70. XX wieku, czyli od rozkwitu powojennego socjaldemokratycznego kompromisu aż po jego schyłek, następnie czasy upowszechnienia i konsolidacji neoliberalizmu, od początku lat 80. aż do czasów współczesnych, charakteryzujących się umacnianiem krytycznej socjologii neoliberalizmu, budowanej oddolnie.

Zasadniczym zamiarem autorów jest wskazanie, że socjologia pracy w Wielkiej Brytanii była bezustannie poddawana różnym społecznym wpływom i zwykle dopasowywała się do interesów klas i grup społecznych dominujących w określonym momencie historycznym. Stąd też na przykład jej większe zainteresowanie wielkoprzemysłową klasą robotniczą niż pracownikami peryferii rynku pracy. Nawiasem mówiąc, takie rozłożenie akcentów badawczych może prowadzić do błędnego wniosku, że w tzw. złotym okresie fordyzmu wszyscy pracujący cieszyli się stabilnym zatrudnieniem. Autorzy przyjmują, że socjologia pracy jest subdyscypliną formowaną historycznie, co znaczy, że odbija typowe dominujące interesy określonego okresu. Dlatego łatwo wytłumaczyć na przykład jej zainteresowanie efektywnością robotników w latach 50., przesunięcie akcentów badawczych w latach 90. na zagadnienia zaangażowania i kontroli czy zwrócenie obecnie większej uwagi na kwestie migracji zarobkowych. Mimo że migracje za pracą z Irlandii czy Karaibów miały miejsce od wczesnego okresu powojennego, to – jak zauważają autorzy – nie istnieją badania warunków pracy i płacy imigrantów z tych czasów. Rozdział poświęcony Wielkiej Brytanii, w przeciwieństwie do pozostałych, podzielony jest na dwie wyraźnie rozdzielone części. Pierwsza dotyczy rozwoju socjologii pracy w ujęciu chronologicznym, ze wskazaniem sił i interesów klasowych kształtujących jej zainteresowania, co

doprowadziło zresztą do przeniesienia socjologii pracy z wydziałów socjologii na wydziały zarządzania i do *business schools*. Ta brytyjska specyfika jest istotnym punktem odniesienia. Z jednej strony autorzy podkreślają służebność socjologii pracy, przesuwałej zainteresowania badawcze zgodnie z interesami dominujących grup społecznych. Z drugiej jednak strony pomimo ulokowania socjologii pracy na wydziałach zarządzania subdyscyplina ta ma cały czas potencjał krytyczny. Wyrazem tego jest druga część rozdziału prezentująca kluczowe dla brytyjskiej socjologii pracy publikacje. Można w nich dostrzec istotną rolę myśli marksistowskiej oraz wpływy feminizmu socjalistycznego, łączącego namysł nad nierównościami płci z krytyką gospodarki kapitalistycznej. Nie sposób nie zauważyć w omawianym rozdziale pewnego stylistycznego pęknięcia – pierwsza część wydaje się napisana w sposób dość zawiły, podczas gdy druga jest klarowna. Nie sprzyja to płynnej lekturze.

Guillaume Tiffon oraz Jean-Pierre Durand przedstawiają historię francuskiej socjologii pracy, podkreślając jej pionierski charakter. Zainteresowania naukowe przesuwały się z tzw. prostej pracy na zjawiska dotyczące zarówno przemysłu, jak i administracji, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia humanizacji pracy. Badano absenteizm, upowszechnienie się strajków i problemy jakości pracy, a fabryki otwierały się na badaczy. W ramach nowo powstałej socjologii firm próbowano wskazywać, że biznes jest motorem napędzającym wszelką zmianę społeczną związaną ze społecznym i indywidualnym rozwojem. Socjologia pracy zaczęła się profesjonalizować i wielu badaczy przyjmowało rolę biznesowych ekspertów, prowadząc badania na zamówienie. Stanowiło to utrudnienie dla uprawiania krytycznej i niezależnej socjologii pracy. W czasach współczesnych widoczne jest zainteresowanie pracą prekaryjną.

Holm-Detlev Köhler prezentuje w szczególności sposób rozwój socjologii pracy w Niemczech Zachodnich, wyróżniając trzy okresy: fordowski (1949–1975), transformacyjny (1975–1990) i globalizacyjny, w którym uwidoczniły się procesy zjednoczeniowe (1990–2015). Przyspieszona industrializacja RFN w latach 50. i 60. XX wieku dała podwaliny pod rozwój socjologii przemysłowej, badającej organizację pracy w przemyśle. Köhler wskazuje, że przez wiele lat niemiecka socjologia przemysłowa znajdowała się w stanie teoretycznego dryfu i mimo zróżnicowanych badań empirycznych nie posługiwała się klarownymi koncepcjami społeczeństwa i modeli produkcji. Dopiero kryzys 2008 roku stał się momentem otrzeźwienia, pozwalającym na ponowne powiązanie analiz miejsc pracy z krytyką kapitalizmu.

Valeria Pulignano prezentuje włoską socjologię pracy, skupiając się na analizie procesu wewnętrznej transformacji subdyscypliny. Tak zwane otwarte

podejście pozwoliło odpowiedzieć na wyzwania globalizacji i przeobrażenia w ramach zmieniających się kontekstów instytucjonalnych i uwarunkowań politycznych. Łączy się w nim podejście mikro (miejsce pracy) z podejściem mezo (organizacja) oraz makro (rynek pracy, państwo opiekuńcze, zbiorowe stosunki pracy), pozwalające utrzymać zarówno empiryczny, jak i teoretyczny charakter badań w ramach socjologii pracy. Autorka dużo miejsca poświęca przemianom społeczno-gospodarczo-politycznym we Włoszech, przedstawiając ich wpływ na socjologię pracy, którą traktuje jako część socjologii ekonomicznej.

Miguel Martínez Lucio oraz Carlos J. Fernández Rodríguez opisują rozwój hiszpańskiej socjologii pracy, dużą wagę przykładając do analizy problemowej w kontekście historycznym. Punktem wyjścia ich analiz jest umiejscowienie subdyscypliny w kontekście organizacyjnym, w sieci wpływów różnego rodzaju aktorów publicznych i prywatnych oraz w kontekście politycznym danego kraju. Hiszpańska socjologia pracy kształtowała się od lat 80. XX w. Już od lat 70. dążenia do nowego demokratycznego ładu dały pole do działania nowemu pokoleniu socjologów pracy, które ustanowiło wytyczne nowo powstałej subdyscypliny. Skupiano się na nowych warunkach pracy w postautorytarnej Hiszpanii jako zasadniczym wyzwaniu dla demokratycznego społeczeństwa. Hiszpańska socjologia pracy kształtowała się pod wpływem francuskiej myśli szkoły regulacyjnej. Za pomocą ankiet i eksperckich wywiadów fokusowych badano mobilizację robotników oraz ich instrumentalne postawy. Korzystając ze wsparcia niemieckich instytutów, w rodzaju Fundacji im. F. Eberta, hiszpańscy socjologowie nawiązali współpracę z ruchem związkowym i prowadzili badania nad kształtującym się dopiero dialogiem społecznym i jego instytucjonalizacją. Za szczególnie istotne współcześnie autorzy uznają „tematy outsiderskie” – płeć, młody wiek i rasę, wpływające na obecny kształt badań.

Szwedzką socjologię pracy Bengt Furåker przedstawia jako centralną subdyscyplinę socjologii. Czasy intensywnej industrializacji, stosunkowo spokojnych stosunków przemysłowych oraz poprawy warunków życia stanowiły pierwotny kontekst jej rozwoju. Stopniowo jednak socjologowie pracy przyjęli bardziej marksistowską perspektywę, zorientowaną na badania konfliktu i relacji władzy. Od lat 70. XX w. coraz bliżej współpracowali ze związkami zawodowymi, oddalając się jednocześnie od pracodawców. Potrafili dynamicznie reagować na zmieniający się kształt dialogu społecznego, porzucając pierwotne zamierzenia badawcze na rzecz dogłębnych analiz strajków. Interesowały ich zagadnienia związane z walką klasową, takie jak: poprawa fizycznych warunków pracy, zwalczanie monotonii pracy, pewność zatrudnienia. Neoliberalne prądy pojawiły się w szwedzkim społeczeństwie w latach 80., ale większość socjologów pracy

pozostawała przy dotychczasowej tematyce i perspektywie. Zdaniem autora ten stan utrzymuje się do dziś.

Markku Sippola i Tuomo Alasoini prezentują fińską socjologię pracy jako rozwijającą się w ramach liberalnej i konsensualnej socjologii fińskiej pozostającej pod wpływem nurtów amerykańskich. Pojawiające się od lat 70. możliwości finansowania otworzyły przed socjologią pracy szanse na tworzenie marksistowskiej perspektywy badawczej, krytycznej wobec kapitalistycznego systemu produkcji. W latach 80. mężczyźni-robotnicy wielkoprzemysłowi przestali być jedynymi podmiotami badań świata pracy. Skupiano się również na pracy białych kołnierzyków oraz sfeminizowanych zawodach, rozwijając badania z zakresu pracy i płci. Od czasu pojawienia się dyskursu konkurencyjnego państwa fińska socjologia pracy bada społeczne konsekwencje zmiany technologicznej i uelastyczniania pracy, społeczeństwo informacyjne. Socjologię pracy w Finlandii cechuje bardziej konsensualne podejście i rzadko zdarzają się podejścia krytyczne, kwestionujące zastany porządek społeczny.

Adam Mrozowicki omawia rozwój polskiej socjologii pracy w trzech okresach: w fazie socjalizmu państwowego 1945–1980, fazie transformacji 1981–2000 i fazie umiędzynarodowienia, od połowy pierwszej dekady XXI w. Rozdział łączy rozległy przegląd literatury z wynikami badania nestorów socjologii pracy, prowadzonego w ramach Sekcji Socjologii Pracy PTS. Mrozowicki przywraca pamięć o socjologach zakładowych – blisko 400 osobach zatrudnionych w dużych przedsiębiorstwach socjalistycznych, zajmujących się wdrażaniem zasad humanizacji pracy. Zmiana transformacyjna przyniosła marginalizację socjologów zakładowych, oskarżanych zarówno o współpracę z władzami, jak i współpracę z opozycją antykomunistyczną, oraz stopniowe odejście od analiz zakładowych w kierunku analiz makrosystemowych. W fazie globalizacji polska socjologia pracy została włączona do międzynarodowej, także krytycznej, debaty, ponadto przywrócono tradycję badań na poziomie zakładów pracy.

Violetta Zentai przedstawia dwie fazy rozwoju socjologii pracy na Węgrzech. Pierwsza wiązała się z odrodzeniem się socjologii na węgierskich uczelniach w latach 60. W badaniach świata pracy sprawdzano rzeczywistość stosunków prac – jak bardzo odległe są od politycznych sloganów o upodmiotowionej i homogenicznej klasie robotniczej. Druga faza, przypadająca na lata po 1989 roku, zróżnicowała pojęcie krytycznych badań nad pracą. W dość normatywny sposób badano procesy transformacji w kierunku standardów modeli demokratyczno-kapitalistycznych. Zarazem krytykowano globalny kapitalizm i jego wpływ na funkcjonowanie świata pracy w warunkach kraju postkomunistycznego. Na nowo

zaczęto analizować koncepcję klasy, dodając kwestie tożsamości, krytyki i reprezentacji. Nowymi wątkami w badaniach stały się też płeć, etniczność i migracja.

Bułgarska socjologia pracy, przedstawiana przez Vassila Kirova, instytucjonalizowała się od lat 60. w różnych instytutach badawczych. Rozwijano badania w zakładach pracy. W tym okresie status socjologii pracy, jak i innych subdyscyplin socjologii, był bezpośrednio zależny od wsparcia państwa, które decydowało o rozwoju bądź wstrzymaniu rozwoju dyscyplin oraz o finansowaniu badań. Po upadku komunizmu spadło zainteresowanie socjologią pracy, skupiono się natomiast na badaniach nad nowym systemem politycznym, budową społeczeństwa obywatelskiego, przedsiębiorczością czy biedą. Środowisko osób zajmujących się socjologia pracy jest niewielkie, ale przynajmniej częściowo umiędzynarodowione.

W rumuńskiej socjologii, jak wskazują Norbert Petrovici i Florin Faje, w latach 70. i 80. popularne były badania nad „nauką przywództwa”, prowadzone w różnych organizacjach. Socjologia jako nauka nie cieszyła się poparciem władz, które uznawały, że jest ona bardziej zainteresowana wywieraniem wpływu niż uprawianiem nauki. Socjologowie pracy prowadzący badania w zakładach pracy podważali wyobrażenia o robotniczej lojalności i sukcesach fabrycznych biurokracji, co odczytywano jako krytykę komunizmu. Po upadku komunizmu socjologia pracy ustąpiła miejsca badaniom nad zarządzaniem zasobami ludzkimi.

Książkę zamyka podsumowanie w postaci tabel, w których zebrano kluczowe cechy krajowych socjologii pracy w ujęciu chronologicznym.

Publikację tę można czytać na kilka sposobów – aby poznać historyczne korzenie subdyscypliny w różnych krajach europejskich czy też śledzić wzajemne przenikanie się idei i bezustanny dialog między poszczególnymi krajami, przyglądając się jednocześnie, który z nich stanowił punkt początkowy w procesie dyfuzji idei i jakim przeobrażeniem były one poddawane w krajach przyjmujących. Historia rozwoju socjologii pracy może być też opowieścią o budowaniu różnego rodzaju hierarchii ważności koncepcji i miejsc, w których idee te powstały, i bezustannej re- i dekonstrukcji tych zależności między poszczególnymi ośrodkami. Jest to również opowieść o miejscu socjologii pracy w świecie pracy, pokazująca jak blisko badanych problemów stają badacze i badaczki.

Podobne do omawianej publikacje, jak np. *The Sage handbook of sociology of work and employment*, skupiają się na zjawiskach, przez co dokonują swoistej uniwersalizacji poszczególnych krajowych kontekstów. Badania prowadzone w Wielkiej Brytanii czy innych krajach zachodnich, z kilkoma „wycieczkami” na globalne Południe, stają się przedstawieniem obiektywnym. Autorzy, omawiając przemiany świata pracy, posiłkują się nie tyle literaturą anglojęzyczną, ile przede

wszystkim brytyjską czy amerykańską, która dzięki takiemu zabiegowi zyskuje status jedynej dostępnej w obrębie danej tematyki. Zabieg uniwersalizacji widać już zwykle w samych tytułach. Można też odnieść wrażenie, że przedstawiane w podręcznikowych publikacjach konteksty polityczno-gospodarcze są punktem orientacyjnym dla badaczy i badaczek w innych krajach. Tymczasem *The Palgrave handbook of sociology of work in Europe* przelamuje ten schemat. Poszczególne rozdziały są nie tylko relacjami o rozwoju krajowych socjologii pracy, lecz również opowieściami o gospodarczych, społecznych i politycznych przemianach krajów, pełnymi szczegółowymi informacjami i ciekawej wiedzy z „kuchni badacza”, dotąd niedostępnej poza granicami poszczególnych krajów.

W książce wyróżnić można szereg wątków stanowiących klucz do lektury. Pierwszy dotyczy wymiaru wpływów i interakcji między poszczególnymi środowiskami socjologicznymi na poziomie międzynarodowym, a więc tego, w jaki sposób, za sprawą jakiej dynamiki koncepcje czy inspiracje programowe przenoszą się z kraju do kraju i w jakich kierunkach najczęściej. Możemy dowiedzieć się, jak socjologia francuska oddziaływała na hiszpańską oraz jakiego rodzaju wpływy brytyjskie odnotowano w polskiej socjologii pracy. Ale przede wszystkim – jak krajowe konteksty wpływały na tematy podejmowane przez badaczy i badaczki, na ile interesy gospodarczo-polityczne kształtowały badawczą agendę, wypuklając problemy jednej grupy i marginalizując inne.

Inny istotny wątek dotyczy wymiaru politycznego. Socjologia pracy wiele zawdzięcza myśli Karola Marksa, jednak w zależności od kraju wymiar marksistowski, socjalistyczny czy lewicowy jest bardziej lub mniej akcentowany. W krajach byłego bloku wschodniego marksistowskie korzenie subdyscypliny po 1989 roku starannie ukrywano, a wcześniej – rozumiano w zupełnie inny sposób niż w gospodarkach kapitalistycznych. Konkurencyjna wobec marksistowskiej perspektywa humanizacji pracy odegrała istotną rolę w instytucjonalizacji socjologii pracy, szczególnie na poziomie zakładowym.

Przewijającym się wątkiem, moim zdaniem charakterystycznym dla tej subdyscypliny, jest bliska współpraca z partnerami społecznymi, w szczególności ze związkami zawodowymi. W socjologii pracy przekracza się granice, nie tylko sięgając po zewnętrzne inspiracje teoretyczne, ale także będąc blisko badanych. Widać to również w zmieniających się metodologiach – od ankiet przez wywiady fokusowe do wywiadów indywidualnych, w bezustannych poszukiwaniach najlepszego sposobu zbadania relacji między społecznymi kontekstami a indywidualnymi doświadczeniami warunków pracy.

Autorzy i autorki zastanawiają się nad społecznymi granicami pracy, nad tym, w jaki sposób definicja pracy podlegała zmianom pod wpływem innych

naukowych perspektyw. Uwzględnienie wymiaru płci pozwalało wyjść poza mury fabryki i przyglądać się obowiązkom domowym i opiekuńczym jako formie pracy czy też badać znaczenie doświadczenia migracji w stosunkach pracy. Zmieniał się również podmiot badań – od robotników wielkoprzemysłowych w socjologii przemysłowej do młodych pracujących w peryferyjnym segmencie rynku pracy. Początkowo indywidualne tożsamości pracujących były „przezroczyste”, a więc wymiary takie jak płeć czy etniczność nie podlegały badawczemu urefleksyjnieniu. Badano warunki pracy, satysfakcję z pracy i absenteizm, by stopniowo poszerzać pole badawcze i wpuszczać „outsiderów”. Omawiana publikacja jest wreszcie przede wszystkim kopalnią wiedzy o literaturze przedmiotu do tej pory nieznaną, bo publikowaną w językach krajowych. Każdy z rozdziałów zasługuje nie tylko na osobną lekturę, ale i być może na osobne wydanie.

Obraz socjologii pracy wyłaniający się z poszczególnych rozdziałów jest ciekawy i niezwykle złożony. To dyscyplina niezależna, sytuująca się blisko pracowniczych doświadczeń, ale też podatna na szerokie społeczne wpływy, często badająca tylko to, co społeczeństwo chciało zauważać. Idąca w poprzek obowiązujących politycznych dyskursów, zarazem będąca blisko politycznych aktorów. Rozwinięta w dobie fordyzmu i realnego socjalizmu, w epoce neoliberalnej spychana na boczny tor przez nauki o zarządzaniu zasobami ludzkimi. Zrehabilitowana w czasach kryzysu, potrzebna na nowo w swej krytycznej formie.

BIBLIOGRAFIA

Edgell Stephen, Heidi Gottfried, Edward Granter (eds.). 2016. *The Sage handbook of sociology of work and employment*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC: SAGE Publications.